

■ TUREN IN DE TOEKOMST

INSPIRATIE VOOR EEN TRENDANALYSE

COLOFON

Auteur

Jacqueline van Leeuwen en Gregory Vercauteren (red.)

Tekstredactie

Birgit Geudens en Annemie Vanthienen

Vormgeving

Silke Theuwissen

Foto's

Pixabay

Verantwoordelijke uitgever

Marc Jacobs, FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, Priemstraat 51, 1000 Brussel

Wettelijk Depot

D/2019/11.524/3

Brussel, februari 2019

Dit werk is gelicenseerd onder een Creative Commons Naamsvermelding-NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken 3.0 Unported licentie.

Bezoek <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/> om een kopie te zien van de licentie.

1. Demografische trends: diverser, gekleuder en wellicht ook steeds meer dual?	7
De bevolking blijft aangroeien.....	7
De bevolking wordt ouder en blijft vergrijzen.....	7
De bevolking wordt steeds diverser en gekleuder	8
De gezins- en huishoudsamenstelling verandert snel	8
Armoede blijft een issue	9
2. Ecologische trends: hoe redden we de draagkracht van de planeet?	10
Agenda 2030	10
Transitie naar een andere levensstijl.....	10
Back to the roots: van globaal naar lokaal.....	11
De circulaire economie komt op kruissnelheid.....	11
Naar een klimaatneutrale samenleving.....	11
Opnieuw meer aandacht voor wat we samen delen	11
Naar een tijdperk van matiging – minder maar beter?	12
3. Sociale trends: de mens staat meer dan ooit centraal.....	13
Participatie.....	13
Van diversiteit naar dekolonisatie.....	13
Aandacht voor het welzijn en het individu	14
Vermaatschappelijking van de zorg	14
Ethiek en deugd: naar een empathisch maatschappijmodel?	14
4. Technologische trends: de toekomst oogt smart.....	16
Big data is big.....	16
Open data: hoe open is open?	16
Alles smart	17
The Internet of Things.....	17
Virtual en Augmented Reality (VR/AR).....	17
Van fysiek naar virtueel en terug naar fysiek: 3D-technologie	17
Mediawijs of mediadom?	18
Maakt artificiële Intelligentie de inzet/het gebruik van cultureel erfgoed slimmer?	18
5. Onderwijstrends: leren doe je overal, samen en op maat.....	19
Onderwijs in de (nabije) toekomst	19
Vaste plaats voor cultuur (en cultureel erfgoed) in het onderwijs.....	20
Co-creatie en samenwerken in het leren	20
Personalisering van het leren	21
Ambachtelijkheid	21
6. Economische trends: naar een duurzaam economisch model?	23
Demografische evoluties hebben grote impact op arbeidsmarkt.....	23
War for talent.....	23
Laaggeschoolden zullen moeilijker werk vinden	24

Vraag naar flexicurity	25
Opkomst van nieuwe economische modellen zoals de deeleconomie.....	25
De makersbeweging	25
De herontdekking van het mecenaat	26
7. Politieke trends: politiek onder hoogspanning.....	27
Identiteitspolitiek.....	27
Actief burgerschap	28
Fact free politics.....	28
De juridisering van de samenleving.....	28
Terugtrekkende overheid	28
Internationale spanningen en Eurosceptis.....	29
Het wijkniveau wint aan belang.....	29
Veranderende relaties tussen bestuursniveaus.....	29
Aan de slag! Drie werkvormen om het gesprek over DESTOEP aan te gaan	31
Een trendverkenning.....	31
Een trendanalyse met de trendcanvas.....	31
Op zoek naar succesfactoren	32

TUREN IN DE TOEKOMST INSPIRATIE VOOR EEN TRENDANALYSE

Anno 2019 zijn kunststeden, de VGC en intergemeentelijke samenwerkingsverbanden volop bezig met de opmaak van een subsidieaanvraag voor een cultureel-erfgoedconvenant. Een tijds- en arbeidsintensief traject, maar ook hét moment om grondig na te denken over het verleden en de toekomst van uw organisatie. Een onmisbaar onderdeel van zo'n beleidsplanningstraject is de omgevingsanalyse, met daarin inbegrepen een denkoefening aangaande externe trends. Geen evidente klus. Met deze brochure wil FARO u inhoudelijke én methodologische inspiratie aanreiken om van deze trendoefening een succes te maken.

TRENDS EN OMGEVINGSANALYSE

Bij een omgevingsanalyse gaat u in de eerste plaats op zoek naar de eigen sterktes en zwaktes. Wat deden we al goed en moeten we voortzetten? Wat kan beter? Daarnaast komen ook uitdagingen en bedreigingen in beeld. Welke toekomstige evoluties mogen we niet negeren? Welk erfgoed heeft de komende jaren bijzondere zorg nodig? En waar moeten we prioritair op inzetten? Doorgaans leggen erfgoedorganisaties deze vragen voor aan hun medewerkers en gebruikers. En dat levert heel wat inzichten op.

Maar er is ook een valkuil: te sterk vertrekken van de eigen organisatie kan namelijk al te zelfbevestigend zijn, en zo onvoldoende kansen bieden om echt te vernieuwen. De blik verbreden kan door externe standpunten, ideeën en trends te bekijken. Door met open vizier na te gaan hoe er linken kunnen worden gelegd met zaken die op het eerste gezicht ver van uw bed zijn, ontdekt u nieuwe mogelijkheden. Een goede trendoefening werkt dus altijd een beetje verstorend, brengt u uit balans en haalt u uit uw comfortzone. Ze wijst u op andere zwaktes, laat onvermoede kansen zien of onthult bedreigingen waar u echt mee aan de slag moet. Na zo'n gedurfde, grensverleggende trendoefening ligt de inspiratie vaak voor het oprapen. Gewoon dóén dus.

OPNIEUW EEN TRENDOVERZICHT?

Dit is een herwerkte versie van een rapport dat FARO in 2017 publiceerde. Op een termijn van amper twee jaar ziet de samenleving er toch een stukje anders uit. Discussies over dekolonisatie en over identiteitspolitiek woeden nu volop in Vlaanderen en beïnvloeden onze visies op erfgoed. De impact van bestaande tendensen zoals de vermaatschappelijking van de zorg laat zich al beter inschatten. En de voorbije jaren is er veel gezegd en geschreven over participatie. Zodoende hebben we een beter zicht op wat dit kan betekenen voor het erfgoedwerk.

MEER LEZEN?

Onderstaande werken bevatten een interessante analyse van de belangrijkste tendensen en veranderingen in de huidige en de toekomstige samenleving:

- L. DELRUE & B. DIERICK, *Reflecties. Een boek als engagement*. die Keure, 2018.
In dit boek peilt het Departement Cultuur, Jeugd en Media naar belangrijke tendensen die het cultuur-jeugd- en mediabeleid de komende jaren ingrijpend kunnen beïnvloeden.
- Y. HARARI, *Homo Deus*. Thomas Rap 2017.
Met zijn kenmerkende vermenging van wetenschap, geschiedenis en filosofie onderzoekt Harari de dromen en nachtmerries van de 21e eeuw – van onsterfelijkheid tot kunstmatig leven.

- P. Blom, *Wat op het spel staat*. De Bezige Bij, 2017.

Philipp Blom analyseert het historische scharnierpunt waarop wij ons bevinden aan de hand van verhelderende parallellen met andere historische aardverschuivingen, zoals het einde van het Romeinse Rijk en de Verlichting. Het resultaat is een vlammend betoog dat iedereen zou moeten lezen die zich zorgen maakt over de toekomst van wat wij voor waardevol houden: vrijheid, tolerantie, het klimaat, arbeid, democratie en mensenrechten.

VAN DESTEP NAAR DESTOEP

Net zoals in de vorige editie gebruiken we DESTEP als een kapstok om de voornaamste trends aan op te hangen. DESTEP is een letterwoord en staat voor demografische, ecologische, sociale, technologische, economische en politieke trends. Alleen ontbrak er volgens ons nog iets aan. Vandaag is levenslang leren immers zo belangrijk, en zijn de kansen voor cultureel erfgoed in het kader van onderwijs zo groot, dat we na rijp beraad besloten om hier apart aandacht aan te besteden. We voegden dus een O toe aan DESTEP. DESTOEP was geboren.

DE BROCHURE

Deze inspiratiebrochure bevat een selectie van de meest relevante trends voor de cultureel-erfgoedsector. Per trend sommen we maximaal zeven subtrends op, geven we praktijkvoorbeelden uit de culturele sector en stellen we een literatuurlijst samen voor wie meer wil weten.

Wat komt aan bod?

- ▶ Demografische trends: diverser, gekleurer en wellicht ook steeds meer dual?
- ▶ Ecologische trends: hoe redden we de draagkracht van de planeet?
- ▶ Sociale trends: de mens staat meer dan ooit centraal.
- ▶ Technologische trends: de toekomst oogt *smart*.
- ▶ Onderwijstrends: leren doe je overal, samen en op maat.
- ▶ Economische trends: op weg naar een duurzaam economisch model.
- ▶ Politieke trends: politiek onder hoogspanning.

Binnen deze bredere kaders maakten we een eigen selectie van dingen die wij interessant en inspirerend vinden. Beschouw dit overzicht dan ook niet als dé definitieve analyse, maar eerder als het relaas van onze subjectieve zoektocht. Volledigheid nastreven bleek immers onmogelijk.

Als toemaatje presenteren we drie werkvormen die u kunt gebruiken om met uw planningsteam of een bredere groep belanghebbenden de trends verder te onderzoeken. Want daar komt het uiteindelijk op neer: u staat voor de uitdaging deze trends te vertalen naar uw eigen context en te bekijken welke sterktes, zwaktes, kansen en bedreigingen ze opleveren voor uw toekomst. Wij hopen u daarmee een beetje op weg te helpen.

Veel succes!

Jacqueline van Leeuwen en Gregory Vercauteren (redactie)

Met bijdragen van: Katrijn D'hamers, Bart De Nil, Alexander Vander Stichele, Hildegard Van Genechten, Olga Van Oost, Gregory Vercauteren, Jeroen Walterus

Voorjaar 2019

■ DESTOEP: ZEVEN GROTE LIJNEN EN VELE VOORBEELDEN

1. DEMOGRAFISCHE TRENDS: DIVERSER, GEKLEURDER EN WELLICHT OOK STEEDS MEER DUAAL?

Als er één trend is die wetenschappers behoorlijk goed kunnen inschatten, dan is het de demografische. Over de evolutie van de bevolking – zeker wat betreft geboortes, overlijdens, vergroening, vergrijzing, levensverwachting, samenstelling van huishoudens – bestaan statistisch relatief robuuste prognoses die behoorlijk ver in de toekomst reiken (tot 2060). Ook over de samenstelling van de bevolking naar nationaliteit en etnisch-culturele achtergrond en de evoluties hieromtrent kunnen zinvolle zaken gezegd worden. Al weet men natuurlijk nooit welke impact internationale conflicten en de klimaatverandering zullen hebben op de influx van nieuwkomers. Andere zaken, zoals bijvoorbeeld de verdeling van de rijkdom of de armoedecijfers, blijven in ons land relatief stabiel ondanks de vele inspanningen om de inkomensongelijkheid tegen te gaan of om de armoede terug te dringen.

De bevolking blijft aangroeien

De bevolking van België stijgt van 11,4 miljoen inwoners in 2018 tot 13 miljoen in 2060. De bevolking van het land stijgt elk jaar gemiddeld met 40.000 inwoners. De demografische groei op lange termijn is echter minder sterk dan die tijdens de laatste drie decennia. Tussen de gewesten bestaan er wel duidelijke verschillen. Zo zal de Brusselse bevolking tussen 2016 en 2060 dubbel zo hard stijgen (+28 %) dan de bevolking in Vlaanderen en Wallonië (+14 %). Ook binnen de gewesten zijn er verschillen in groei waar te nemen. Zo zullen sommige Vlaamse arrondissementen een heel sterke groei kennen (tot +30 %), terwijl andere een negatieve groei (i.e. een bevolkingskrimp) laten optekenen.

De bevolking wordt ouder en blijft vergrijzen

Door de betere leefomstandigheden en het hoge niveau van onze gezondheidszorg neemt de levensverwachting ook de komende decennia nog toe. Zo stijgt de levensverwachting bij geboorte voor mannen en vrouwen in Vlaanderen van respectievelijk 79,8 en 84,2 jaar in 2016 naar respectievelijk 82,7 en 86,2 in 2030 en zelfs naar respectievelijk 87,6 en 89,6 in 2060. In Brussel en Wallonië ligt de levensverwachting wat lager. Voor ieder gewest geldt wel dat de kloof tussen mannen en vrouwen inzake levensverwachting systematisch kleiner wordt. Aangezien het geschatte vruchtbaarheidscijfer in Vlaanderen ook de komende decennia laag blijft, kunnen we stellen dat Vlaanderen de komende decennia verder ontgroent en in toenemende mate vergrijst en zelfs verzilvert (i.e. het aandeel jongeren binnen de totale populatie neemt af, terwijl het aandeel 65-plussers en 80-plussers toeneemt). Ook hier zien we weer verschillen tussen de gewesten (Brussel heeft de jongste bevolking) en binnen de gewesten (de Kust vergrijst en verzilvert het snelst en het sterkst).

- ▶ Vergrijzing en verzilvering bieden zowel kansen als bedreigingen voor het erfgoedveld. Uit onderzoek blijkt namelijk dat de erfgoedinteresse en -participatie het hoogst is binnen de groep medioren (50- tot 65-jarigen) en vroeg-senioren (65- tot 75-jarigen). Eens de leeftijd toeneemt – en dan zeker binnen de zilveren leeftijdsgroepen (80+) – daalt de erfgoedinteresse en -participatie sterk.

De bevolking wordt steeds diverser en gekleurder

Superdiversiteit wordt steeds meer de norm. Daarmee bedoelen we dat migratie in de 21e eeuw zich heel anders manifesteert dan migratie in de 20e eeuw. Mensen migreren nu vanuit de hele wereld en brengen een diversiteit aan waarden en normen, culturele praktijken en religieuze beleving mee. Ook zijn er bij de nieuwkomers grote verschillen inzake socio-economische achtergrond, opleidingsniveau en taalvaardigheid. Dankzij de digitale revolutie zijn zij veel meer gericht op en blijvend verbonden met het thuisland.

In Brussel heeft al minstens een op de twee inwoners een diverse etnisch-culturele achtergrond. Superdiversiteit manifesteert zich in de eerste plaats in de grote steden, maar ook middelgrote en kleinere gemeenten worden steeds diverser.

We worden volop uitgedaagd om de diversiteit in de samenleving te omarmen en spanningsvelden te ontmijnen. Hoe vermijden we dat mensen polariseren, dat groepen zich op zichzelf terugtrekken? Hoe creëren we kansen op de arbeidsmarkt en in het onderwijs? Hoe keren we de groei van gekleurde armoede om? Hoe kan de ouderen- en gezondheidszorg diversiteit een volwaardige plek geven? Ook voor erfgoedorganisaties is het een hele uitdaging om aansluiting te vinden bij nieuwkomers, want uit ervaring weten we dat mensen met een migratieverleden sterk ondervertegenwoordigd zijn in het klassieke erfgoedveld.

- ▶ Red Star Line Museum en JOBA, een organisatie voor niet-begeleide minderjarige vluchtelingen, gaven de talenten en verhalen van deze jongeren een (tijdelijke) plek in het museum.
- ▶ De gemeenschappen van de woonwagenbewoners werkten onder impuls van het Minderhedenforum samen met erfgoedpartners om hun erfgoed te verzamelen en te presenteren.

Erfgoedorganisaties kunnen zich profileren als plaatsen waar nieuwkomers elkaar kunnen ontmoeten, de taal kunnen leren en waar ze – als vrijwilliger of betaalde werkracht – hun talenten kunnen ontdekken en ontwikkelen.

- ▶ Met ‘Wie is er bang voor Fatima Sultan?’ ondersteunde het MAS een textielproject van (Afghaanse) vrouwen. Het resultaat is een geborduurd speldeken waarrond vrouwen verzamelen en in gesprek gaan.

De gezins- en huishoudsamenstelling verandert snel

Huishoudens verdunnen. Kleinere gezinnen werden de voorbije decennia de norm doordat het geboortecijfer lager ligt. De tijd van de kroostrijke gezinnen ligt bij de autochtone bevolking reeds lang achter ons. Ook gezinnen met een migratieachtergrond zullen steeds kleiner worden. Daarnaast zijn er steeds meer eenpersoonshuishoudens. Dit heeft deels te maken met het feit dat meer jongvolwassenen als single door het leven gaan en doordat heel wat migranten alleen aankomen in ons land en ook alleen blijven. De grootste stijging van de eenpersoonshuishoudens valt echter op conto te schrijven van de verouderende bevolking. Oudere mensen blijven steeds langer zelfstandig wonen, ook als hun partner overlijdt. Gelet op de toenevende vergrijzing en verzilvering zal dit in de toekomst leiden tot een toename aan eenpersoonshuishoudens.

Steeds talrijker zijn die gezinsvormen die vroeger eerder zeldzaam waren en (vaak) minder getolereerd werden: eenoudergezinnen, nieuw samengestelde gezinnen, latrelaties, gelijkgeslachtelijke relaties (al dan niet met kinderen) ... Het eertijds dominante en zo goed als exclusieve huishoudmodel van het gehuwde heteroseksuele koppel met kinderen wordt dus steeds meer een van de mogelijke samenlevingsvormen.

- ▶ Door fragmentatie van gezins- en huishoudvormen moet het erfgoedveld in zijn doelgroepenwerking ook voldoende aandacht hebben voor deze veelzijdigheid, zowel voor wat betreft de aangeboden activiteiten als voor tariefformules.
- ▶ Erfgoedorganisaties kunnen in de stijging van het aantal eenpersoonshuishoudens een kans zien om zich, meer nog dan nu het geval is, te profileren als plaatsen van sociabiliteit. Ze kunnen een rol opnemen als veilige en stimulerende plaatsen waar (soms vereenzaamde) alleenstaanden elkaar kunnen ontmoeten om samen activiteiten te ondernemen.

Armoede blijft een issue

Vandaag moeten we vaststellen dat – ondanks alle maatregelen van de voorbije decennia – de armoedecijfers in Vlaanderen en Brussel niet significant dalen en de welvaarts kloof alleen maar toeneemt. Sommigen gaan er dan ook van uit dat in de toekomst een permanente onderklasse zal ontstaan die van generatie op generatie in of op de rand van de armoede zal leven. Een groot deel van hen zal bestaan uit de meest kwetsbare groepen in onze samenleving: nieuwkomers/mensen met een migratieachtergrond, 65-plussers, ongeschoolden of laaggeschoolden, langdurig zieken/mensen met een beperking, mensen met een psychische aandoening, thuislozen, ex-gedetineerden, alleenstaanden en gezinnen met jonge kinderen. Daarnaast zullen steeds meer ouderen de kost van het langere leven niet meer kunnen dragen. Een preciaire groep zijn mensen met een niet-Belgische nationaliteit. Deze gekleurde armoede neemt steeds meer toe. Onder hen zullen steeds meer mensen zonder papieren ook slachtoffer worden van armoede.

- ▶ Erfgoedorganisaties kunnen zich in de toekomst veel meer profileren als veilige plaatsen waar mensen in (kans)armoede kunnen leren en hun talenten kunnen en mogen ontwikkelen. Door specifieke aandacht te hebben voor de meest kwetsbare mensen in de maatschappij en te vertrekken vanuit hun noden i.p.v. de noden van de organisatie, kan het erfgoedveld een substantiële bijdrage leveren aan het empoweren van mensen aan de rand van de samenleving.

Inspirerende literatuur

- M. CRUL, F. LELIE & J. SCHNEIDER, *Superdiversiteit*. Amsterdam: VU University Press, 2013.
- D. GELDOLF, *Superdiversiteit. Hoe migratie onze samenleving verandert*. Leuven: Acco, 2013.
- M. GREVER & C. VAN BOXTEL, *Verlangen naar tastbaar verleden. Erfgoed, onderwijs en historisch besef*. Hilversum: Verloren, 2014.

2. ECOLOGISCHE TRENDS: HOE REDDEN WE DE DRAAGKRACHT VAN DE PLANEET?

Steeds meer mensen beseffen dat onze huidige levenswijze rampzalige gevolgen heeft voor het leven op aarde. Doordat we de draagkracht van onze planeet en haar natuurlijke regeneratievermogen zwaar op de proef stellen, geraken de aarde en het klimaat uit evenwicht. Wat de precieze effecten van de klimaatverandering zullen zijn, weten we niet. We kunnen ze enkel proberen in te schatten. Vast staat wel dat de gevolgen op ecologisch, sociaal, economisch en politiek vlak enorm zullen zijn. Het ene toekomstscenario is al zwartgalliger dan het andere. Om de gevolgen zoveel mogelijk te beperken, moeten we nú het roer omgooien en onze levenswijze aanpassen. Op verschillende niveaus wordt hierover nagedacht.

Agenda 2030

De globaal ondersteunde VN Agenda 2030 met zijn 17 duurzame ontwikkelingsdoelstellingen (SDG's) is momenteel de meest omvattende poging om onze planeet en maatschappij op een duurzame koers te brengen. Met een specifieke focus op mens, planeet, welvaart, vrede en partnerschappen wil de VN zowel overheden als bedrijven/organisaties/instellingen en individuele burgers aanzetten om op een meer doordachte en duurzame manier in het leven te staan. Belangrijk hierbij is dat de ontwikkelingsdoelstellingen niet op zichzelf staan, maar nauw met elkaar verweven zijn. Zo kan je bijvoorbeeld niet werken aan meer welvaart voor iedereen als je geen oog hebt voor de concrete werkomstandigheden en de ecologische impact van het productie- en consumptieproces. Enkel door op een holistische manier te denken en te ageren kunnen we onze wereld op een fundamentele wijze verduurzamen.

Transitie naar een andere levensstijl

Voor sommigen gaat de Agenda 2030 niet ver genoeg. Ze zien het als een typisch compromis dat op transnationaal niveau werd uitgewerkt, zonder dat het echt radicale keuzes vooropstelt of mensen, bedrijven/organisaties en overheden aanzet om radicaal het roer om te gooien. Alsof we er met wat aanpassingen hier en daar en een blind geloof in technologie en techniek wel zullen geraken. Transitiedenkers pleiten voor een fundamenteel andere benadering van wonen, werken en leven. Ze stellen een levensstijl voorop die maximaal rekening houdt met de draagkracht van onze planeet. Dit impliceert vooral dat we het op groei en ontwikkeling gerichte samenlevingsmodel achter ons moeten durven laten. Ze pleiten voor *degrowth* of ontgroeiing. Een dergelijke levenswijze staat diametraal tegenover ons huidige samenlevingsmodel dat heel nauw samenhangt met en voortgedreven wordt door een op winst en groei gerichte (neo-)liberale kapitalistische logica, maar impliceert geenszins een meer primitieve manier van leven.

Back to the roots: van globaal naar lokaal

Hoewel de globalisering onmiskenbaar voordelen (gehad) heeft, worden toch ook steeds meer vragen gesteld bij de negatieve gevolgen van een (te sterke) doorgedreven globalisering op zowel economisch, ecologisch als sociaal vlak. In deze context komt het belang van het lokale steeds meer voorop te staan. Deze nadruk op het lokale kan vertrekken vanuit een negatieve perceptie over alles wat van ver of elders komt, maar kan evengoed vertrekken vanuit de idee dat we omwille van ecologische, economische en sociale redenen niet altijd ver moeten gaan zoeken wat we ook dichtbij ons hebben. In die context zie je een herwaardering van lokaal vakmanschap, korte-keteneconomieën (lokale productie, buurtwinkels, buurderijen, zelfplukhoeves ...), een hernieuwde aandacht voor lokale tradities, gebruiken en technieken en een herontdekking van het culinaire en agrarische erfgoed ...

De circulaire economie komt op kruissnelheid

Of je de huidige economische ordening nu al dan niet radicaal wil herdenken of verdedigen, vast staat dat er fundamentele ingrepen nodig zijn in onze manier van produceren en consumeren, willen we de leefbaarheid van onze planeet verzekeren. Ideeën rond de circulaire economie, doorgedreven principes rond recycling en hergebruik, cradle-to-cradleproductie, hernieuwbare energieproductie en slimme energienetwerken, groene en slimme steden, peer-to-peernetwerken, herstelinitiatieven, (bijna) energieneutraal bouwen en verbouwen, (uit)lenen en leasen in plaats van kopen vinden dan ook steeds meer ingang in de reguliere economie en worden steeds meer als een evidentie ervaren.

Naar een klimaatneutrale samenleving

Steeds meer steden in binnen- en buitenland engageren zich om klimaatneutraal te worden. Om deze ambities te kunnen realiseren, worden er tal van sectorale en intersectorale allianties gesmeed. Zo organiseren culturele spelers in steden als Antwerpen, Gent, Kortrijk, Brugge en Brussel zich in Greentrack, om gezamenlijk de ecologische voetafdruk van de cultuursector te verkleinen. Verder zijn er bijvoorbeeld ook Pulse – transitienetwerk cultuur, jeugd en media, het Transitienetwerk Middenveld of The Shift, dat zich zowel op profit- als non-profitorganisaties richt. Mensen, organisaties/bedrijven en overheden zoeken elkaar dus op, leren van elkaar, stimuleren elkaar. Omdat je met vereende krachten natuurlijk meer kan realiseren dan wanneer je er alleen voor staat.

Opnieuw meer aandacht voor wat we samen delen

Sedert enkele jaren is er opnieuw meer aandacht voor de ‘commons’ of ‘gemeenschappelijkheden’. We leven namelijk in een tijd waarin publieke voorzieningen, publieke ruimte, de natuur en andere zaken die als gemeenschappelijk worden beschouwd in toenemende mate geprivatiseerd worden. Het herwaarderen van hetgeen we gemeenschappelijk hebben is een essentiële stap om opnieuw samen verantwoordelijkheid op te nemen. Praten en discussiëren over de gemeenschappelijkheden en de wijze waarop ze moeten of kunnen beheerd en gevrijwaard worden brengt ons ook als burgers in contact met elkaar, zorgt voor meer wederzijds begrip en versterkt het democratisch karakter van de samenleving.

Naar een tijdperk van matiging – minder maar beter?

Meer en meer klinkt de roep om te matigen en anders gaan consumeren: minder, minder vervuilend, ethischer en kwaliteitsvoller. Overal duiken initiatieven op die de maat aangeven: van kwaliteitsslagerijen die oude rassen herintroduceren, hippe kledingzaken met enkel duurzaam verantwoord geproduceerde kledij of de verpakkingsvrije voedingswinkel. Anderzijds zijn er steeds meer initiatieven – vaak van creatieve designers of ambachtstlui – die radicaal inzetten op hergebruik en upcycling van verbruiksgoederen die schijnbaar versleten of onbruikbaar zijn. Ook diensten worden steeds vaker gedeeld via talentenbanken. Niet zelden zijn ze ingebed in een alternatieve economische ruimte waar betaald wordt met virtuele of complementaire munten.

- ▶ Via de SDG-praktijkenbank wil Pulse - transitienetwerk cultuur, jeugd en media het brede culturele veld inspireren om met de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen aan de slag te gaan: <https://www.pulsenetwerk.be/sdg>

Inspirerende literatuur

- S. SCHOUTEN, *De circulaire economie. Waarom productie, consumptie en groei fundamenteel anders moeten.* Amsterdam: Editie Leesmagazijn, 2016.
- C. DERENNE, D. HOLEMANS & L. GEWESSLER (RED.), *De commons. Hoe beheren wat van iedereen is?* Verslag van het congres van 9 maart 2012 te Brussel. Etopia/Oikos/GEF - Green European Foundation, 2012. <https://docs.google.com/file/d/0ByRWblsvPGJ6anNKRjdXcmpjMGM/edit>
- G. D'ALISA, F. DEMARIA EN G. KALLIS (RED.), *Ontgroei: een vocabulaire voor degrowth in een nieuw tijdperk.* Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel, 2016.
- T. JACKSON, *Welvaart zonder Groei. Economie voor een eindige planeet.* Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel, 2010.
- M. BAUWENS & J. LIEVENS, *De Wereld Redden, met peer-to-peer naar een post-kapitalistische samenleving.* Antwerpen: Uitgeverij Houtekiet, 2013.
- D. BARREZ, *Transitie – Onze welvaart van morgen.* Leuven: PALA.be/Pelckmans Pro, 2016.
- K. RAWORTH, *De donut economie. In zeven stappen naar een economie voor de 21e eeuw.* Amsterdam: Nieuw Amsterdam, 2017.

3. SOCIALE TRENDS: DE MENS STAAT MEER DAN OIT CENTRAAL

De maatschappij verandert. Vaste waarden en zekerheden lijken te verdwijnen. De mens in al zijn aspecten komt steeds meer centraal te staan: de mens die als individu zoekt naar zingeving en betekenisvolle ervaringen, de mens die samen met andere mensen zoekt naar nieuwe modellen om samen te leven, zeker in het licht van de demografische evoluties. Deze mens krijgt een grote verantwoordelijkheid om zelf keuzes te maken. Maar is iedereen daar wel toe in staat?

Participatie

Op tal van maatschappelijke domeinen vragen en krijgen burgers meer zeggenschap en verantwoordelijkheid. Binnen de erfgoedsector heeft het debat over participatie een nieuw elan gekregen met het Cultureelerfgoeddecreet (2017), dat participatie benoemde als een van de vijf basisfuncties.

Musea, archieven, verenigingen en erfgoedcellen experimenteren vandaag met vergaande vormen van participatie. Toch is participatie complexer dan het lijkt. In vele participatieve erfgoedprojecten komen we eerder een hoger opgeleid en cultuurminnend publiek tegen. Het vraagt een extra inspanning om bijvoorbeeld jongeren of kwetsbare groepen te betrekken. Nog zo'n uitdaging is om de projectlogica te overstijgen en een structurele participatieve werking uit te bouwen. Wie écht wil slagen in een participatieve werking, moet daarom de hele organisatie 'mee' hebben.

- ▶ In 2018 zette FARO het project 'Expeditie Participatie' op touw, om te verkennen wat participatie kan betekenen in de erfgoedsector. De resultaten van dit traject verwerkte FARO op het Groot Onderhoud en kwamen aan bod in een themadossier in het tijdschrift *faro*.

Van diversiteit naar dekolonisatie

Gemeenschappen en burgerbewegingen, meestal van niet-Europese origine, beginnen zich af te zetten tegen de manier waarop musea hun collecties hebben verworven en hoe ze die presenteren en contextualiseren. De roep om te dekoloniseren richt zich trouwens niet enkel tot musea. Het gaat ook over standbeelden, monumenten, straatnamen, gedenkplaten en andere 'herinneringsplekken'.

"Voor mensen van kleur gaat het om een dagelijks ervaren vorm van geweld en racisme, een structureel ingebakken ongelijkheid in macht, middelen, stem, erkenning, zichtbaarheid, beeldvorming. Niet gewoon een extra lijke kleur leggen op de bestaande structuren van instellingen, maar die structuren zelf ontmantelen", zo luidt een artikel uit het tijdschrift *Rekto:Verso*. Niet iedereen is het gewend om zo'n spiegel voorgehouden te krijgen. De roep om dekolonisatie lokt daarom ook felle tegenreacties uit.

In Vlaanderen kwam dekolonisatie pas echt op de agenda naar aanleiding van de opening van het Afrikamuseum, de Canvas-reeks *De Kinderen van de Kolonie* en de jubileumuitgave van *90 jaar Kuifje in Kongo*. Mede door deze discussies zijn onze visies op erfgoed aan het veranderen. Het gaat niet meer louter om de effecten van (de)kolonisering van landen als DRC Congo, Rwanda of Burundi. Maar wel over de bewustwording van de machtspositie en de vanzelfsprekendheid van de privileges van blanke Europeanen (zie ook verder bij 'Identiteitspolitiek').

Aandacht voor het welzijn en het individu

Vandaag de dag hebben mensen veel meer keuzemogelijkheden dan ooit tevoren, maar niet iedereen vindt even makkelijk zijn weg in die veelheid. Dat maakt ons onzeker en zorgt dat we op zoek gaan naar veiligheid en zingeving. Opnieuw betekenis en balans vinden in het leven is voor velen een grote uitdaging. Deze toegenomen aandacht voor wellness en persoonlijke beleving impliceert meteen dat cultureel-erfgoedorganisaties moeten nadenken over hun relaties tot die mensen. Wat met de bezoekerservaring en de noden van de bezoekers? Gaat het om de bezoekers of om de collecties? En wat zou het betekenen als we volop inzetten op het welzijn van bezoekers? In de praktijk herkennen we een aantal voorbeelden:

- ▶ The Mindful Museum: aandacht voor jezelf versterken en ontdekken in de Manchester Art Gallery, maar ook in het Middelheimmuseum in Antwerpen.
- ▶ Slow art: in alle rust een uur lang naar één kunstwerk kijken.

Vermaatschappelijking van de zorg

Er is een evolutie, niet alleen in Vlaanderen, maar ook in de ons omringende landen, dat de zorg aan het 'vermaatschappelijken' is. Dat wil zeggen dat de maatschappij én het beleid ernaar streven om mensen met beperkingen, chronisch zieken, kwetsbare ouderen, jongeren met gedrags- en emotionele problemen, mensen die in armoede leven ... een eigen zinvolle plek in de samenleving te laten innemen, hen daarbij waar nodig te ondersteunen en de zorg zoveel mogelijk geïntegreerd in de samenleving te laten verlopen. Als gevolg van steeds toenemende vragen en nieuwe uitdagingen zoekt de zorgsector naar ondersteuning en samenwerking met andere partners in de maatschappij. Voor de erfgoedsector vormt deze evolutie een uitgelezen kans om bruggen te slaan naar de zorgsector en zo een sociale meerwaarde te creëren.

Onderzoek toont aan dat met cultureel erfgoed bezig zijn een positieve impact heeft op het welzijn en de gezondheid van mensen. Dankzij deze voortschrijdende inzichten worden er nieuwe methodes ontwikkeld om met cultureel-erfgoedcollecties therapeutische sessies voor verschillende doelgroepen in de zorgsector aan te bieden. Dit naast het al gekende reminiscentieaanbod voor personen met dementie. Zulke interventies hebben niet enkel impact op de zorgbehoevende persoon maar ook op het hele systeem rondom hem/haar. In het bijzonder op de hele grote groep van mantelzorgers die dagelijks de zorg voor een familielid, kennis of buur opnemen. Zij vormen een belangrijk sociaal kapitaal en kunnen een steuntje in de rug zeker gebruiken.

- ▶ In 2017-2018 zette FARO, samen met verschillende erfgoedorganisaties, een aantal pilootprojecten op touw rond collecties, zorg en vermaatschappelijking. De resultaten werd in november 2018 voorgesteld op een internationale conferentie Participation in cultural heritage for mental health recovery.

Ethiek en deugd: naar een empathisch maatschappijmodel?

De mens zoekt samen met anderen naar nieuwe modellen om samen te leven, zeker in het licht van migratie, vluchtelingen, religieuze conflicten maar ook superdiversiteit. Hoe gaan we om met de toenemende angst in onze maatschappij? Is het echt nodig om bewaking en veiligheid verder uit te breiden en naar bewapende suppoosten te gaan, of is er eerder nood aan nieuwe maatschappelijke codes om hier antwoorden op te geven?

Een denker als Martha Nussbaum breekt een lans voor empathie, die ervoor zorgt dat mensen verder kijken dan hun eigen belang, zodat ze zich willen inzetten voor een gemeenschappelijk project en een gemeenschappelijk doel. Emoties in de politiek zijn volgens haar niet langer taboe, maar kunnen worden ingezet om de samenhang in de maatschappij te vergroten. Paul Bloom formuleert hier met zijn boek *Against Empathy* een kritisch antwoord op. De sleutel ligt volgens hem niet in empathie, omdat gevoel juist de ongelijkheid in de maatschappij in de hand werkt. Streven naar een 'rationeel medeleven' is veel zinvoller omdat deze houding aanzet tot actie. Het laat immers toe om concreter te denken en meer gebalanceerd te oordelen.

- ▶ De focus op mens en samenleving brengt elke cultureel-erfgoedorganisatie bij het vraagstuk naar maatschappelijke relevantie: welke rol spelen musea, archieven, bibliotheken en anderen in deze morele vraagstukken?
- ▶ De voorbije jaren is er veel en diep nagedacht over de kennis en kunde die een erfgoedprofessional nodig heeft. Maar vatten we daarmee het ware vakmanschap wel voldoende? Schuilt dat immers niet in het maken van een beredeneerd oordeel, het afwegen van dilemma's? Wat is de rol van dergelijke ethische gesprekken in erfgoedland?

Inspirerende literatuur

- 'Participatie. Veel meer dan een zoveelste buzzwoord'. Themadossier in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 11 (2018); 4.
- B. ZYGMUNT, *Vloeibare tijden. Leven in een eeuw van onzekerheid*. Kapellen, 2011.
- P. BOOM, *Against empathy, the case for rational compassion*. New York, 2016.
- M. NUSSBAUM, *Politieke emoties. Waarom een rechtvaardige samenleving niet zonder liefde kan*. Amsterdam, 2014.
- V. LAMME, *Waarom? Op zoek naar wat ons werkelijk drijft*. Amsterdam, 2016.
- O. VAN OOST, H. VAN GENECHTEN & R. DAENEN, *Museum van het gevoel. Musea op de huid van de samenleving*. Brussel, Politeia, 2016.
- O. VAN OOST, 'Van crisis naar transitie. Enkele grote uitdagingen voor musea uitgelicht', in: *Museumpeil* 51, winter 2018, pp. 9-11.
- P. VERHAEGHE, *Identiteit*. Amsterdam, 2012.
- P. VERHAEGHE, *Autoriteit*. Amsterdam, 2015.
- D. DE WACHTER E.A., *Borderline times, het einde van de normaliteit*. Tielt, Uitgeverij Lannoo, 2012.
- Trendrapporten toerisme:
<https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2018/47/trendrapport-toerisme-recreatie-en-vrije-tijd-2018>
<https://www.toerismevlaanderen.be/nieuws/trendrapport-toerisme-2014>

4. TECHNOLOGISCHE TRENDS: DE TOEKOMST OOGT SMART

Technologische innovatie heeft een impact op ongeveer alle onderdelen van onze samenleving. In de virtuele en digitale wereld van de toekomst vervagen de grenzen tussen de 'reële wereld' en de 'virtuele wereld' verder. Onze omgeving en de dingen daarin en ook wijzelf worden 'enhanced' en ingeplugd op het wereldwijde digitale netwerk. Alles wordt open en vindbaar en met elkaar verbonden. Een mooi Utopia, maar wat bijvoorbeeld met onze privacy? En hoe open zal dit netwerk echt zijn als het (te) afhankelijk wordt van grote commerciële conglomeraten en beperkt wordt door diverse vormen van intellectuele eigendom? Hoe disruptief zal deze evolutie worden, en zijn we daar allemaal wel klaar voor, of dreigt er een nieuwe vorm van digitale exclusie?

Big data is big

Iedereen jaagt op data, vanuit commerciële beweegredenen (klantengegevens) of als onderzoeksmateriaal (*content mining*). De grote socialemediaplatformen willen zoveel mogelijk over ons te weten komen. Ook wijzelf als individuen creëren steeds meer data online. Bewust en onbewust laten we sporen na op het internet. Digibesitas dreigt: gaan we nog wel onze weg vinden in al die data, en wie controleert het gebruik ervan en beschermt onze privacy? Kunnen of moeten erfgoedorganisaties al die data en al het born digital erfgoed duurzaam bewaren? Hoe selecteren? Is er ook niet zoiets als het recht om vergeten te worden? Voor archiefinstellingen betekent deze evolutie een grote uitdaging. Nochtans schept het beschikbaar stellen van digitale erfgoedcollecties, zoals historische kranten, als *big data* heel wat mogelijkheden.

- ▶ De Universiteit van Utrecht ontwikkelde de Texcavator, een tool waarmee onderzoekers full text kunnen zoeken in de krantendatabase van de Koninklijke Bibliotheek van Nederland. Naast full text zoekmogelijkheden biedt de applicatie allerlei extra's, zoals het visualiseren van woordenwolken, tijdslijnen en *heat maps*.

Open data: hoe open is open?

De overheid stimuleert open data, en verplicht overheidsorganisaties om hun data vrij te geven voor (commercieel) hergebruik. Ook erfgoedorganisaties worden sterk aangemoedigd om te kiezen voor open data. Maar hoe open kunnen data zijn, als o.a. het auteursrecht allerlei hindernissen opwerpt omdat dit recht niet aangepast is aan de digitale omgeving van de toekomst? Erfgoedinstellingen zitten op een schat aan informatie en collecties. Maar het huidige auteursrecht verhindert de online toegankelijkheid ervan tot zeventig jaar na de dood van de auteur. Die auteurs kunnen in vele gevallen zelfs niet meer geïdentificeerd of gevonden worden zodat het werk opgesloten blijft in zijn 'verweesde' status. Zo wordt het 'digital black hole' voor de recente digitale productie steeds groter. De trend lijkt niet om te buigen. Integendeel, rechthebbenden streven nog naar een verlenging van de beschermingstermijnen. Maar los van de auteursrechtelijke beslommingen kunnen erfgoedorganisaties een belangrijke leverancier zijn van onderzoeksgegevens voor de humane wetenschappen. Op voorwaarde echter dat die datasets vindbaar en toegankelijk zijn én kunnen worden gebruikt en hergebruikt door anderen dankzij open standaarden.

Alles smart

Dankzij de smartphone, het 4G-netwerk en de gps-lokalisatie zijn we altijd bereikbaar, waar we ons ook bevinden. Smartphones worden steeds meer een verlengstuk van onszelf. In de toekomst zal de smartphone, mede dankzij handige apps, steeds beter kunnen anticiperen op de omgeving waarin we ons bevinden (bv. de supermarkt) en ons op basis daarvan contextgebaseerde informatie aanbieden (bv. publiciteit). Ook erfgoedorganisaties kunnen *location based* informatie aanbieden aan de bezoekers, al dan niet met behulp van augmented-realitytechnologie (zie verder).

The Internet of Things

Het 'internet der dingen' is een ontwikkeling van het internet, waarbij alledaagse voorwerpen verbonden zijn met het netwerk en gegevens kunnen uitwisselen. Een voorbeeld is de intelligente koelkast die zelf voedingswaren bestelt om de voorraad aan te vullen. Een groot potentieel ontstaat wanneer fysieke objecten en de virtuele wereld samenkomen. Dit biedt voor erfgoedinstellingen ongekende mogelijkheden voor presentatie en interactie (zie onder).

Virtual en Augmented Reality (VR/AR)

- ▶ Na het succes van Pokémon Go kwam alles in een stroomversnelling voor Augmented Reality. Ook de ontwikkelingen rond *wearables* of slimme AR- & VR-brillen gaan razendsnel, denk maar aan hololens, oculus, PS VR of Google VR. Ook de ontwikkeling van apps, beacons en IoT sensors staat niet stil. Erfgoedorganisaties kunnen deze technologie inzetten om hun verhaal nog beter te vertellen of om bijvoorbeeld virtuele museumbezoeken aan te bieden voor mensen die fysiek niet in staat zijn het museum te bezoeken.
- ▶ De ErfgoedApp is het voorbeeld van Augmented Reality in de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen en Brussel. Tientallen erfgoedorganisaties gebruiken nu al de ErfgoedApp om hun bezoekers meer informatie aan te bieden door objecten met de app te scannen of via pushberichten met iBeacons.

Van fysiek naar virtueel en terug naar fysiek: 3D-technologie

Het driedimensionaal digitaliseren en uitprinten van cultureel erfgoed is relatief toegankelijk en betaalbaar geworden. Bovendien opent deze ontwikkeling de deur naar tal van nieuwe mogelijkheden, zoals het aanbieden van 3D-replica's van museumobjecten in de museumschop (ook online) tot replica's die kunnen worden gebruikt voor educatie of het reminisceren met personen met dementie. Ook de encenering van 3D cultureel erfgoed in een combinatie met AR en VR biedt heel wat mogelijkheden in erfgoedtoers of tentoonstellingen.

- ▶ In de zorgsector kunnen bijvoorbeeld 3D-replica's van museumobjecten worden gebruikt bij het herstel van patiënten in een hospitaal.
- ▶ Een inspirerend voorbeeld is Museum in a Box, een bedrijfje dat dozen met thematische collecties bestaande uit 3D-replica's van objecten maakt. Door slimme technologie kunnende objecten geluiden afspelen als je ze aanraakt.

Mediawijs of mediadom?

Als de maatschappij er niet voor zorgt dat iedereen mee is met de digitale evolutie, creëren we nieuwe uitsluitingsmechanismen. Daarnaast is er ook de zorg voor de bescherming van het privéleven, bv. van minderjarigen, en de noodzaak tot het aanleren van digitale vaardigheden. Ook erfgoedorganisaties kunnen bijdragen tot een betere mediageletterdheid door als ‘gatekeeper’ een rol op te nemen als betrouwbare bron van informatie over het verleden (en dus ook de toekomst).

- ▶ Het Vlaams Instituut voor Archivering (VIAA) biedt met het gratis webplatform ‘Het Archief voor Onderwijs’ een betrouwbare toegang tot VRT-programma’s en audiovisueel materiaal van regionale omroepen, en diverse cultuur- en erfgoedinstellingen. Een aanbod dat werd geselecteerd door en voor leerkrachten én op maat van het onderwijs.

Maakt artificiële Intelligentie de inzet/het gebruik van cultureel erfgoed slimmer?

Artificiële Intelligentie (AI) zijn computersystemen die zelf leren om patronen in data te herkennen en daar dan slimme dingen mee te doen (‘machine Learning’). De ‘lerende machines’ kunnen door erfgoedorganisaties experimenteel worden gebruikt om hun prestaties op het vlak van marketing, fundraising en operationele werking te verbeteren.

- ▶ Het innovatiebedrijf Nesta gebruikte AI om het aantal museumbezoekers te voorspellen op basis van de check-in data van het sociale netwerk Foursquare. Ook Google heeft een testwebsite ontwikkeld waarbij duizenden kunstwerken worden bekeken en getagged zonder tussenkomst van mensen.

Inspirerende literatuur

- *Tendrapporten Wijs 2018*: <https://wijs.be/nl/tendrapport-2018> .
- *Het Imec digimeter rapport 2017*: <https://www.imec-int.com/nl/digimeter>
- Auteursrecht, open data: <https://www.auteursrechtensamenleving.be/themadossiers/auteursrecht>
- Internet of things: https://nl.wikipedia.org/wiki/Internet_der_dingen .
- Blog VR/AR: www.faronet.be/blogs/bram-wiercx/augmented-reality-ar-virtual-reality-vr-of-mixed-reality
- Mobiele technologie: https://en.wikipedia.org/wiki/Mobile_technology .

5. ONDERWIJSTRENDS: LEREN DOE JE OVERAL, SAMEN EN OP MAAT

Educatie, levenslang en levensbreed leren vindt plaats in drie 'leercontexten' voor zowel kinderen als volwassenen: in het gezin, in de vrije tijd en in de verplichte tijd (school of werk). Het leren in die contexten verschuift naar meer maatwerk en differentiatie op maat van de leerder. En ook naar meer co-creatie en actieve participatie. Bovendien komen er steeds meer cross-overs tussen het formele onderwijs en omgevingen waar men informeel leert, zoals in de erfgoedsector. Er is bovendien een verschuiving in perspectief bij het opzetten van leerprocessen: we nemen niet langer onszelf (als instelling, met onze eigen doelstellingen) als uitgangspunt, maar wel de 'leerder'. Vandaar dat we steeds meer spreken over 'leren' i.p.v. 'educatie'.

Onderwijs in de (nabije) toekomst

Begin 2017 bereikte de Vlaamse Regering een akkoord over de hervorming van het secundair onderwijs. Het gaat concreet om een reorganisatie van de studierichtingen in de tweede en de derde graad, die wordt opgehangen aan acht studiedomeinen: taal en cultuur, STEM, kunst en creatie, land- en tuinbouw, economie en organisatie, maatschappij en welzijn, sport, voeding en horeca. Het doel is dat leerlingen een gerichtere studiekeuze kunnen maken, in functie van verdere studies in het hoger onderwijs, of met het oog op de arbeidsmarkt.

Reeds in 2012 werd het actieplan STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) gepresenteerd met daarin acht doelstellingen om te realiseren tegen 2020: omdat de samenleving (arbeidsmarkt?) meer nood heeft aan mensen met een STEM-profiel.

Daarnaast deden de Koning Boudewijnstichting, de Vlaamse Onderwijsraad (Vlor) en het Departement Onderwijs en Vorming onderzoek naar de verdere toekomst van het onderwijs, wat resulteerde in het rapport *De nieuwe school in 2030*. Daarin zit onder meer een opwaardering van het projectgebaseerd werken. Naast het formele curriculum (basiskennis en vaardigheden) moet er meer ruimte komen voor projectgedreven onderwijs. Bovendien moeten leerlingen ook meer kansen krijgen om buiten de schoolmuren te leren (vrijwilligerswerk, jeugdbeweging) en hiervoor credits te ontvangen.

- ▶ Leerlingen aan de Nederlandse Technasia krijgen levensechte onderzoeks- en ontwerp opdrachten uit de praktijk voorgeschoteld. Bij het oplossen van deze vraagstukken worden ze niet alleen gecoacht door hun leerkrachten, maar ook door mensen uit het werkveld en onderzoekers uit het hoger onderwijs.
- ▶ Vandaag bestaan er in Vlaanderen al middelbare scholen en universiteiten die hun leerlingen en studenten stimuleren om als vrijwilliger een stage te doorlopen. Vaak gaat het dan om ontmoetingen met specifieke of kansarme doelgroepen om zo een bijdrage te leveren aan de maatschappij. In Nederland bestaat er een georganiseerd systeem van maatschappelijke stages; in dat kader kunnen leerlingen ook in erfgoedorganisaties terecht. Ook bij ons ontwikkelen zich gelijkaardige initiatieven zoals bijvoorbeeld Go2Learn (www.go2learn.be).

Vaste plaats voor cultuur (en cultureel erfgoed) in het onderwijs

CANON Cultuurcel rondde in 2016 het onderzoek *Cultuur in de Spiegel* af. Naar aanleiding van dit onderzoek en de bijbehorende theorie stimuleert CANON Cultuurcel scholen om cultuur een vaste plek te geven in hun onderwijs. De bedoeling is eveneens dat cultuur in de toekomst een structurele plaats krijgt in de onderwijscurricula en leerplannen.

Nu is de participatie van scholen aan erfgoed nog eerder toevallig; al of niet afhankelijk van de leerkracht die hier wel of niet belang aan hecht. In het onderzoeksrapport *Cultuur leren smaken* (2016) geeft 50,7 % van de leerlingen (uit secundaire scholen) aan dat de school een bezoek aan een museum voor wetenschap, techniek of geschiedenis organiseert; voor een bezoek aan een kunstmuseum is dat 23,2 %. Uit dit rapport blijkt ook dat de school meer van dit soort activiteiten organiseert in de eerste graad (en minder in de tweede en derde graad), en ook meer in ASO dan in TSO en BSO.

- ▶ In hun actieplan *Samen voor meer en beter* formuleerden ministers Hilde Crevits en Sven Gatz de ambitie om de samenwerking tussen cultuur en onderwijs te bevorderen. Onder meer het platform www.cultuurkuur.be wordt daarin voorgedragen als een gezamenlijk platform voor zowel onderwijs als culturele actoren om elkaar te vinden. 'Cultuur in de Spiegel' wordt dan weer naar voren geschoven als een gemeenschappelijk kader en toetssteen voor de samenwerking tussen de sectoren.
- ▶ Scholen kunnen een beroep doen op Dynamo3-subsidies (tot 1.500 euro) voor een cultuurinitiatief dat zij op school ondernemen in samenwerking met een cultuurpartner. Ook erfgoedorganisaties werden al regelmatig gevraagd of betrokken bij dergelijke Dynamo3-projecten. Ook al moet de aanvraag ingediend worden door de school, het initiatief voor een samenwerkingsproject kan ook zeker door de erfgoedpartner worden genomen.
- ▶ Een belangrijke actor in de toekomst zijn de 'matchmakers' tussen cultuur en onderwijs, zoals bijvoorbeeld 'Klas Op Stap' in Antwerpen. Zij stimuleren en begeleiden scholen bij het organiseren van een klasuitstap. Ook aan de 'aanbieders', zoals musea, geven ze tips voor hun werking ten behoeve van het onderwijs (<http://klasopstap.digipolisweb.be>). Ook in andere steden bestaat een gelijkaardige dienstverlening.

Co-creatie en samenwerken in het leren

Uit de Veldtekening cultuureducatie (2011) bleek dat het cultureel-erfgoedveld in hoofdzaak gebruikmaakt van receptieve werkvormen, zoals tentoonstellingen, rondleidingen, teksten ... Daardoor beleven bezoekers of gebruikers het cultureel erfgoed op een eerder passieve manier. Sindsdien is er echter steeds meer aandacht gekomen voor actieve, participatieve of co-creatieve werkvormen in het erfgoedveld: leren door samen actief aan iets te werken en kennis te delen. Het is een elan om op voort te gaan; niet in het minst in onze werking naar het leerplichtonderwijs toe. Want zo kan het erfgoedveld voor een stuk tegemoetkomen aan gelijkaardige evoluties binnen het onderwijs. Denk aan de verschuiving van de louter docerende leerkracht naar de leerkracht die leerlingen coacht in hun groepswork of in hun autonoom leerproces. Binnen het onderwijs spreekt men van het sociaal constructivisme als huidige pedagogische stroming. Het verwerven van kennis en vaardigheden is hierbij niet zozeer het gevolg van directe overdrachtsprocessen, maar eerder het resultaat van denkactiviteiten van de kinderen of jongeren zelf.

- ▶ The National Archives (UK) blinkt uit in het ontwikkelen van lesmateriaal en het beschikbaar stellen van bronnen waarmee leerkrachten hun leerlingen aan het werk kunnen zetten in het archief. In The National Archives geven leerkrachten of begeleiders daardoor nooit zelf een uiteenzetting; het zijn dus altijd de leerlingen zelf die aan de hand van bronmateriaal een historisch verhaal proberen te (re) construeren.

- ▶ Buiten de context van het onderwijs maken participatieve werkmethodes – voor kinderen, jongeren én volwassenen – sowieso steeds meer opgang, niet alleen in het erfgoedveld, maar in het ruimere culturele veld (bv. ook theaterhuizen betrekken wel eens inwoners of specifieke groepen bij het maken van nieuwe producties) en daarbuiten (bv. lokale gemeentebesturen die oproepen lanceren voor burgerinitiatieven).

Personalisering van het leren

Volwassenen willen leren op maat van de eigen interesses en motivatie, via individuele begeleiding en monitoring. En dit 24/7: op elk moment en overal (via ICT bijvoorbeeld). Vroeger spraken we van 'blended' leren om de mix tussen digitaal en analogoos leren te benoemen. Het hybride leren gaat nog een stapje verder: een goed gebalanceerde mix van didactische methoden en bronnen. Een duidelijk én-én-verhaal dus, waarin het online leren een belangrijke component is, maar niet de enige. Daarnaast is coaching bijvoorbeeld heel belangrijk, net als actiegericht leren en kennisdeling via face-to-face ontmoetingen.

- ▶ Mentortrajecten als dat van LIBER (voor leidinggevendenden in bibliotheken) en het Museum Mentorship program van de Association of Art Museum Curators dat ervaren curators engageert om jonge collega's bij te staan. De mentoren krijgen een vergoeding voor hun mentorschap.
- ▶ Eerste Massive Open Online Courses (MOOCs) in het domein erfgoed: open online cursussen, bijvoorbeeld via de Open Universiteit,
- ▶ Wissellereen, bijvoorbeeld via www.artelier.co.uk, waarbij kunstenaars hun studio's kunnen ruilen.

Ambachtelijkheid

Er is opnieuw meer belangstelling voor het leren van traditionele ambachten. Of het nu is om als passionele hobby op te nemen, om te onthaasten of als drastische wending in de professionele carrière: het is drummen in de avondopleidingen, in het deeltijds of volwassenonderwijs of de kunstacademies die zowat alles aanbieden op vlak van traditionele beroepen. Toch ligt de toekomst van ambachten minder bij hippe volwassenen die zich werpen op een traditionele vaardigheid, maar vooral bij jongeren die kiezen voor een ambachtopleiding in het technisch en beroepsonderwijs. En laat nu het beroepsonderwijs te kampen hebben met een beperkte instroom en een ten onrechte slecht imago.

Cultureel-erfgoedorganisaties kunnen kinderen en jongeren warm maken voor ambachten. Samen met ambachtslui, leerkrachten, een school of academie kan een speelse rondleiding, workshop of interactieve demonstratie worden uitgedokterd waardoor kinderen en jongeren kunnen proeven van een ambacht. En wie weet inspireer je een toekomstige meester in de dop.

- ▶ In het Museum Plantin Moretus in Antwerpen ontdekken kinderen de kneepjes van het drukkersvak in drie creatieve ateliers: drukken, etsen of boekbinden. Daarnaast is er 'MuseJA!' een speelse ontdekkingstocht voor kinderen van 7 tot 12 jaar doorheen het museum en drukdemonstraties waar de leerlingen alles te weten komen over drukken met loden letters.
- ▶ In het Industriemuseum in Gent kunnen alle generaties aan de slag gaan met textiel- en druktechnieken. Van interactieve ateliers voor kleuters tot workshops waarin leerlingen de wereld van het spinnen en weven ontdekken. Er is een historische drukkerij met tal van activiteiten zoals een kennismaking met (hand)letterzetten, typografie en hoogdruk.
- ▶ Kinderen kunnen in de Dendermondse musea deelnemen aan allerlei ateliers rond ambachten. Het Museum voor Volkskunde heeft een workshop leerbewerking. Na een bezoek aan het museum gaan de kinderen zelf aan de slag om een armband, sleutelhanger of geldbuideltje te maken in leer. Hierbij krijgen ze de hulp van een professionele lederbewerkster.

Inspirerende literatuur

- M. GREVER & C. VAN BOXTEL, *Erfgoed, onderwijs en historisch besef. Verlangen naar tastbaar verleden*. Hilver-sum, Uitgeverij Verloren, 2014.
- K. ROBINSON over veranderende leerparadigma's: <https://www.youtube.com/watch?v=zDZFcdGpL4U>
- H. GARDNER, *Five minds for the future*. Harvard Business School Press, Boston, MA, 2006, <https://howardgardner.com/Five-minds-for-the-future>.
- CANON CULTUURCEL, *Cultuur in de Spiegel*, <https://www.cultuurkuur.be/cultuur-in-de-spiegel>.
- L. SELS, S. VANSTEENKISTE & H. KNIPPRATH, *Toekomstverkenningen arbeidsmarkt 2050* (Werk.Rapport 2017 nr.1). Leuven, Steunpunt Werk, HIVA-KU Leuven, 2017, www.steunpuntwerk.be/node/3596.
- KONING BOUDEWIJNSTICHTING, *De nieuwe school in 2030: hoe maken we leren en werken aantrekkelijk? Mogelijke toekomst van het onderwijs in Vlaanderen – Verslag van een gezamenlijke verkenning*, 2014, www.kbs-frb.be.
- S. BEUNEN, J. SIONGERS & J. LIEVENS, *Cultuur leren smaken: een onderzoek bij Vlaamse jongeren naar cultuurparticipatie en cultuureducatie*. Onderzoeksgroep CuDOS Universiteit Gent, 2016, www.steunpuntcultuur.be/images/publicaties%202016/rapport%20cultuureducatie%20finaal.pdf.
- ONDERWIJS VLAANDEREN, *Eindtermen en leerplannen*, <http://onderwijs.vlaanderen.be/nl/leerplannen>.
- ONDERWIJS VLAANDEREN, *Modernisering van het secundair onderwijs*, <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/modernisering-secundair>.

6. ECONOMISCHE TRENDS: NAAR EEN DUURZAAM ECONOMISCH MODEL?

Binnen de lijnen van het kapitalistische systeem zien we de ontwikkeling van alternatieve modellen. Zo stellen we de jongste jaren een trend naar een meer duurzaam, kleinschalig, sociaal en coöperatief economisch model vast. Daarnaast is er nood aan een inclusieve arbeidsmarkt waarin iedereen aan zijn trekken kan komen, en gewaardeerd wordt voor de eigen talenten. De overheid van haar kant trekt zich wat terug, subsidies worden stilaan schaarser en dat noopt organisaties om naar nieuwe inkomstenmodellen te zoeken.

Demografische evoluties hebben grote impact op arbeidsmarkt

Enerzijds impliceert de toegenomen levensverwachting dat er een steeds grotere groep mensen zal zijn die gedurende een langere tijd niet (meer) beroepsactief is en een pensioen uitbetaald zal krijgen. Dit heeft een enorme impact op het socialezekerheidsbudget. Anderzijds maakt een ouder wordende bevolking meer gebruik van de zorg- en geneeskundige voorzieningen, wat een grote impact heeft op het budget van gezondheidszorg. Tegelijkertijd neemt het aandeel van de actieve bevolking t.o.v. de niet-actieve bevolking steeds verder af. Zo bedraagt de afhankelijkheidscoëfficiënt van het aantal 67-plussers t.o.v. het aandeel 18- tot 66-jarigen in de Vlaamse bevolking momenteel 27,3 %. Dit wil zeggen dat er momenteel ongeveer 27 ouderen per 100 Vlamingen in de actieve leeftijdsgroepen zijn (maar waarvan natuurlijk ook niet iedereen werkt). Tegen 2030 zou deze ratio stijgen tot 36,3 % en tegen 2060 tot niet minder dan 42,8 %. Voor iedere 100 Vlamingen in de actieve leeftijdscategorieën zouden er dus bijna 43 ouderen zijn. En dan wordt er nog geen rekening gehouden met de min 18-jarigen, de werklozen, werkonbekwamen wegens ziekte ... Kortom, het aandeel professioneel actieve Vlamingen dat moet instaan voor de niet-professioneel actieve Vlamingen wordt steeds kleiner. Deze situatie is moeilijk houdbaar en laat zich nu al voelen via het optrekken van de pensioenleeftijd en het afschaffen of ontmoedigen van de vervroegde uitstroombmogelijkheden. Het socialezekerheidsmodel zal de komende decennia zwaar beproefd worden.

War for talent

Bovengenoemde evoluties scheppen ook een aantal kansen voor de arbeidsmarkt. Zo zal de grote uitstroom uit de arbeidsmarkt van de babyboomgeneratie – een uitstroom die nu volop begint – in combinatie met een historisch lage instroom door het lage geboortecijfer er in principe voor zorgen dat er voor iedereen een baan zal zijn. Sommigen voorspellen de komende decennia een toenemende strijd om werknemers en niet minder dan een ‘war for talent’, waarbij werknemers zeer veel (persoonlijke) eisen kunnen gaan opleggen aan werkgevers. Vraag is of dit scenario zich effectief zal voltrekken. De komende decennia wordt immers ook heel veel verwacht van de toenemende technologisering en digitalisering van de arbeidsmarkt die – in tegenstelling tot vroeger – niet alleen de laagstgeschoolden treft maar ook in steeds grotere mate bestaande jobs voor hogeschoolden overbodig maakt. Wellicht zal het dus zo zijn dat bepaalde werknemers – veel meer dan vandaag het geval is – enorm gegeerd zullen zijn: de technisch zeer onderlegde en/of hogeschoolde werknemer die een grote mate van flexibiliteit aan de dag legt en bereid is om zich voortdurend bij te scholen en te vervolmaken. Of diegenen die zich perfect weten aan te passen aan en in te passen in een hoogtechnologische/digitale omgeving en deze maximaal in hun voordeel kunnen benutten.

Erfgoedorganisaties zullen zich net als alle andere bedrijven en organisaties moeten storten in de strijd om het talent (en verloning). Daar waar er in de cultuursector traditioneel veel gegadigden zijn voor relatief weinig jobs, lijkt deze toestand zich nu om te keren. Gelukkig blijft de erfgoedsector een werkveld dat door de veelheid aan ontwikkelingskansen potentieel interessant blijft voor heel wat gepassioneerde werkzoekenden. Het wordt wellicht wel belangrijker om de reële carrièrekansen en professionele doorgroei mogelijkheden en/of ontwikkelingspaden uit te tekenen en voorop te stellen. Enkele voorbeelden:

- ▶ Het Junior Fellowship van het Rijksmuseum richt zich tot leerlingen uit het secundair onderwijs. Zij kunnen een profielwerkstuk indienen over een thema dat met het museum te maken heeft. En dat hoeft niet noodzakelijk kunstgeschiedenis te zijn, ook exacte wetenschappen komen in aanmerking. Een masterclass zet de leerlingen op weg. Tien uitverkorenen kunnen vervolgens vijf dagen in het museum meedraaien tijdens een traineeship.
- ▶ De theatermakers, werkplaats: individueel gericht om te ontdekken welke kant men uit wil, met ondersteuning in verschillende vormen, waaronder coaching en trajectbegeleiding, vorming om met de sector kennis te maken, bezoeken van voorbeeldprojecten en zo leren kijken, zakelijke aspecten (voor toekomstige freelancers). Werkt met trajecten van twee jaar. De theatermakers werken met een netwerkformule: centrale coördinatie en opvolging met stages bij de anderen.

Gegeven de komende krapte op de arbeidsmarkt en het grote aantal talentvolle babyboomers die de komende jaren uit de arbeidsmarkt stromen (zo'n 20 %), bouwen erfgoedorganisaties of -verenigingen best een actief en stimulerend vrijwilligersbeleid uit zodat ze maximaal gebruik kunnen maken van het enorme aanbod aan talent dat de reguliere arbeidsmarkt zal verlaten.

- ▶ In de erfgoedorganisaties is er nood aan een goede successieplanning om de noodzakelijke kennis en kunde op tijd te kunnen doorgeven aan de volgende generatie medewerkers. FARO lanceert in de loop van 2019 een handleiding.

Laaggeschoolden zullen moeilijker werk vinden

De inclusie van deze groep op de arbeidsmarkt wordt door de toenemende informatisering een grote uitdaging. Hoe kunnen we mensen opleiden en buiten het traditionele onderwijscircuit competenties laten verwerven? Als organisaties aansluiting willen (blijven) vinden bij het gros van de bevolking, dan is het ook belangrijk om blijvend aandacht te hebben voor de zwakkeren in de samenleving en jobkansen voor hen te voorzien met reële doorgroei- of ontwikkelingsmogelijkheden. Enkele voorbeelden van initiatieven:

- ▶ tweejarig traject 'DUO for a JOB': <http://socialeinnovatiefabriek.be/nl/praktijk/praktijk-duo-for-a-job#sthash.HF6xgrBQ.2bGVBljx.dpbs>.
- ▶ National Archives Wales: transforming archives programma: jaarlijks 12 plaatsen voor trainees die nieuw zijn in de sector, om hen op te leiden in domeinen waarvoor er weinig competenties aanwezig zijn, zoals digitale bewaring, digitalisering, outreach en ook enkele traditionele vaardigheden als paleografie. Dit programma wordt bekostigd door de Nationale Loterij (www.nationalarchives.gov.uk/archives-sector/transforming-archives.htm).

Vraag naar flexicurity

In de Angelsaksische wereld en ook in Nederland neemt het aantal freelancers sterk toe, vaak noodgedwongen als gevolg van besparingen en een terugtrekkende overheid. Of deze trend zich echt zal doorzetten in Vlaanderen is niet zeker, de evoluties in bv. digitalisering kunnen evengoed leiden tot een vraag naar meer stabiliteit. Freelancestatuten zijn namelijk op het vlak van sociale zekerheid risicovol. Een ander gevolg van de freelancetrend is dat werknemers individueler denken en in de toekomst wellicht meer op zoek gaan naar jobs op hun persoonlijke maat, binnen het 'veilige' kader van organisaties. Deze combinatie van flexibiliteit en zekerheid noemen we 'flexicurity' en is iets waar werkgevers rekening mee moeten houden. Maar er is ook een keerzijde: deze flexicurity gaat uit van zeer sterke en zelfredzame individuen, en zal dus niet voor iedereen haalbaar zijn.

- ▶ Het Van Abbemuseum installeerde een tijdelijke flexplek in 2011: <https://vanabbemuseum.nl/programma/programma/de-ultieme-flexplek/> en een flexwerker streek neer in het Rijksmuseum van Twente: <http://denieuwedraai.nl/de-werknomade-bij-rijksmuseum-twenthe-enschede>.
- ▶ Jobcrafting is een manier om werknemers te helpen hun job aan te passen aan hun individuele noden en behoeften. Deze talentgerichte benadering wil (ook) burn-out voorkomen.
- ▶ De organisatie van de toekomst heeft een zo vlak mogelijke structuur. Zelfsturende teams van geëngageerde medewerkers voeren het beleid. De eerste experimenten met deze organisatievorm tonen aan dat deze mentaliteitswijziging niet eenvoudig is. Coaching en begeleiding van deze zelfsturende teams zijn noodzakelijk.
- ▶ In Nederland bestaat het model van collegiaal in- en uitlenen, bijvoorbeeld binnen de bouw. Bedrijven kunnen medewerkers bij Randstad aanbieden, anderen kunnen hen inhuren voor minimaal twee weken. Het uitlenend bedrijf bepaalt welke vergoeding het wil ontvangen. Het inlenend bedrijf betaalt alleen de tijd dat er gewerkt wordt. Verzuim door ziekte is voor rekening van het uitlenende bedrijf.

Opkomst van nieuwe economische modellen zoals de deeleconomie

Delen is aan een steile opmars bezig. Van het delen van auto's en fietsen tot het delen van kennis, gereedschap, infrastructuur, enz. In zowat alle domeinen van ons privé- en werkleven is het vandaag mogelijk om kennis, producten of ruimte te delen met anderen of om als individu economische activiteiten te ontplooiën. De deeleconomie wordt in dat verband geassocieerd met nieuwe commerciële modellen zoals Uber of Airbnb. Deze modellen bedreigen bestaande zakenmodellen en zouden volgens sommige observators de duurzame werkgelegenheid (bv. van taxichauffeurs, Horeca-personeel, enz.) en onze sociale welvaartsstaat kunnen ondergraven. Hopelijk is de deeleconomie niet enkel het verhaal van het blanke, hoogopgeleide tweeverdienersgezin.

De makersbeweging

De makersbeweging is een internationale beweging van digitale doe-het-zelvers. Ze boeit zowel piepjonge als stokoude uitvinders, ontwerpers en knutselaars die op eigen houtje producten bedenken en maken. Daarbij zetten ze zich bewust of onbewust af tegen de massaproductie van goederen. Het is dankzij de snelle ontwikkelingen in goedkope en eenvoudige technologieën dat iedereen zelf dingen kan bedenken en maken. Bijvoorbeeld met 3D-printers kan je theoretisch alles alleen of met een groep maken. Het groepsgebeuren speelt ook een belangrijke rol in de makersbeweging. Er zijn overal roboticagroepjes, technologiegroepjes, maar ook maar ook meer traditionele naai- en handwerkgroepjes die online hun kennis en producten delen.

Sinds enkele jaren springen overal makerspaces op. Dat zijn coöperatieve werkplaatsen die vrij toegankelijk zijn en waar allerlei tools, zoals computers, 3D-camera's, -scanners en -printers, lasersnijders en frezen, minirobots, enzovoort, gratis ter beschikking staan. Ze bestaan in alle soorten en maten. Denk aan scholen die een ruimte voorzien met maakmateriaal, FabLabs, CoderDojo's waar meisjes en jongens van 7 t.e.m. 18 jaar leren programmeren of open experimenteerruimtes die worden georganiseerd vanuit de kunsten of jeugdwerking.

De herontdekking van het mecenaat

In de context van een terugtrekkende overheid en dalende subsidies activeren organisaties mecenaatsformules en andere creatieve vormen van aanvullende financiering. Deze tendens wordt o.a. in Nederland gekaderd in een evolutie naar meer 'civil society', waarbinnen leden van de samenleving hun burgerzin tonen en actief maatschappelijke rollen gaan opnemen. Een belangrijke trend dus, ook voor onze erfgoedorganisaties, al staan we in Vlaanderen nog aan het begin.

- ▶ Museum M (Leuven) pakt uit met M-life (www.m-life.be).
- ▶ Erfgoeddoel.be sensibiliseert een in erfgoed geïnteresseerd publiek om aan erfgoed te denken als goed doel waaraan ze kunnen schenken.
- ▶ De Koning Boudewijnstichting biedt mecenaatsrekeningen aan voor musea en host allerlei erfgoedfondsen en -projecten (<http://www.erfgoed-kbs.be>).

Inspirerende literatuur en websites

- J. MORAVEC, *The Knowmad Society*: <https://www2.educationfutures.com/knowmad/>
- *De Vlaamse arbeidsmarkt na 2020*: https://www.werk.be/sites/default/files/onderzoek/publicaties/de_vlaamse_arbeidsmarkt_na_2020.pdf
- *New Mega Trends*: www.dmi.org/resource/resmgr/London_2014/EU14Singh.pdf.
- J. VAN LEEUWEN EN I. STEEN, *Hoe overleeft de cultureel-erfgoedsector de pensioengolf?* Inspiratiebundel. FARO, Brussel, 2018.
- *Witboek alternatieve en aanvullende financiering*: <https://cjsm.be/cultuur/themas/cultuur-en-economie/aanvullende-financiering>.

7. POLITIEKE TRENDS: POLITIEK ONDER HOOGSPANNING

Het politieke bedrijf staat onder hoogspanning. Identiteitskwesties laten de gemoederen hoog oplopen. Op verschillende niveaus stellen overheden zichzelf in vraag en voeren ze een kerntakendiscussie. Ook de relaties tussen de overheidsniveaus onderling zijn de voorbije jaren het voorwerp geweest van debat en verandering. Ten slotte verandert de relatie met de burger. We evolueren van een gezags- naar een onderhandelingsamenleving: de burger legt zich niet zomaar neer bij de beslissingsmacht van de overheid.

Identiteitspolitiek

Groepen en gemeenschappen bepalen het maatschappelijke debat vanuit hun eigen identiteit, zoals hun etnische achtergrond, gender, natie, religie ... Elke gebeurtenis en politieke beslissing wordt vergeleken en afgezet tegen het belang van de (eigen) groep. Identiteitspolitiek kan leiden tot een emancipatie van deze groepen, zo poneren voorstanders. Critici stellen dat identiteitspolitiek leidt tot een toegenomen wij-zij-denken omdat iedereen zich lijkt op te sluiten in het eigen gelijk.

Discussies over identiteit zijn niet nieuw. Maar vandaag krijgen ze vaak een uitgesproken politieke dimensie en kunnen ze aanleiding geven tot hevige polemiek, zowel in de Wetstraat, het stadhuis, de media als op straat. Het gaat bijvoorbeeld over de impact van migratie op een samenleving, over het gebruik van religieuze symbolen in openbare gebouwen, de invulling van begrippen zoals zwart, blank en wit ... Maar het gaat ook over erfgoed, over onze omgang met het verleden (cf. dekolonisatie) en het behouden of aanpassen van tradities. Kijk maar naar de polemiek in de Lage Landen over Zwarte Piet en Roetpiet. Of naar de controverses in Frankrijk over het al dan niet plaatsen van kerststallen in de publieke ruimte. In zulke verhitte, vaak politiek geladen discussies dreigt erfgoed een slijtzwam te worden en de sociale cohesie te ondermijnen.

Meer dan ooit worden we geconfronteerd met het feit dat er niet een perspectief is om naar de samenleving te kijken – en dus ook naar erfgoed. Een “meerstemmige” benadering kan erfgoedwerkers helpen om met dergelijke beladen identiteitskwesties om te gaan. Meerstemmigheid betekent dat je erkent dat verschillende groepen er verschillende perspectieven op nahouden en dat je dit spectrum aan perspectieven ook expliciet aan bod laat komen in het verzamelbeleid, de publiekswerking, het onderzoek ... Verschillende stemmen hoeven trouwens niet harmonieus samen te klinken. Integendeel, door conflicten te benoemen nodig je ook uit tot luisteren en tot openheid. Erfgoedorganisaties kunnen zo bijdragen tot nuance en zelfreflectie in een complexe en superdiverse samenleving.

- ▶ Parcum profileert zich als een dialoogmuseum, dat de wisselwerking op gang wil brengen tussen gelovigen en niet-gelovigen, tussen verschillende denominaties en levensbeschouwingen, tussen jongeren en ouderen. In 2018 opende de tijdelijke tentoonstelling 'Religie, helend, verdelend', over de band tussen godsdienst, oorlog én vrede. Vroeger en nu, van de kruistochten tot IS.
- ▶ Gedurende twee schooljaren werkten verschillende partners uit Limburg aan een theoretisch kader omtrent 'multiperspectiviteit' in het onderwijs. Het project wilde een antwoord bieden op diverse vragen: hoe kan erfgoed gebruikt worden om multiperspectiviteit in de lerarenopleiding en bij erfgoedorganisaties te faciliteren? Wat kan erfgoed betekenen in de huidige, superdiverse samenleving? Hoe 'meerstemmig' is ons erfgoed?

Actief burgerschap

De kritische en mondige burger legt zich niet blindelings neer bij voornemers en beslissingen van de overheid.

- ▶ Sociale media verspreiden razendsnel nieuwe ideeën en helpen burgers om zich snel te organiseren, via actiecomités, petitie tot zelfs een rechtszaak. Dat burgers zich collectief organiseren geeft aan dat actief burgerschap niet ten dode is opgeschreven, wel integendeel. Maar het zegt ook iets over de staat van de politiek zelf. Burgers vinden het gezag van 'de verkozenen des volks' niet meer vanzelfsprekend.
- ▶ Meer en meer beleidsmakers zijn zich bewust van deze veranderde relatie en zoeken daarom proactief de dialoog op met de burger. Op lokaal vlak experimenteren steden en gemeenten al langer met nieuwe vormen van burgerparticipatie. De klassieke adviesraden staan dan weer onder druk omdat ze volgens vele bestuurders onvoldoende representatief zijn en te weinig dynamiek vertonen.

Fact free politics

Politiek beoefenen, zonder rekening te houden met feiten of zonder veel kennis van zaken. Kenmerkend daarbij is de koortsige manier van communiceren: de (sociale) media gebruiken om meteen de eigen meningen en frustraties publiek te ventileren.

- ▶ We zijn aanbeland in het post-truth tijdperk, zo hoor je her en der: percepties en emoties, eerder dan feiten, domineren de politieke besluitvorming. De Amerikaanse president Donald Trump wordt genoemd als hét symbool van het post-truth tijdperk.
- ▶ In Vlaanderen wordt de soep (nog) niet zo heet gedronken. Toch spreken politiek analisten ook hier van een verruwing van de politieke zeden en een hardere, confrontatiegerichte, debatcultuur. De indruk ontstaat dat de politiek onder constante hoogspanning staat en we in een permante verkiezingskoorts leven.

De juridisering van de samenleving

We leven in een complexe en technocratische wereld met heel veel wetten en regels. In België gelden zowel Europese, nationale als regionale en lokale regelgevingen. Een doolhof van steeds veranderende regels en procedures waarin ook erfgoedinstellingen en -verenigingen verloren dreigen te lopen: verzekeringen, vergunningen, normen ... tot de arbeidsrelaties op de werkvloer toe, worden steeds complexer. De vraag naar administratieve vereenvoudiging is dan ook groot (zie ook hieronder, bij terugtrekkende overheid). Steeds meer belangenconflicten worden uitgevochten voor rechtbanken: de mondige burger – al dan niet georganiseerd in een actiecomité – stapt veel sneller dan vroeger naar de rechtbank of naar de Raad van State, bijvoorbeeld om te protesteren tegen kunstwerken in de publieke ruimte die het zicht benemen of veel te duur geacht worden. Dit alles kan leiden tot een administratieve stilstand, en uiteindelijk tot maatschappelijke verlamming of het uiteenvallen van de sociale cohesie. Dialoog en diverse vormen van bemiddeling kunnen nog zaken vooruithelpen. Het middenveld heeft daar een belangrijke rol in te spelen.

Terugtrekkende overheid

In Vlaanderen, zoals in de meeste Westerse landen, herdefiniëren de overheden een aantal traditionele rollen, ook op het vlak van erfgoed:

- ▶ Regulerende rol: de Vlaamse overheid heeft de voorbije jaren geprobeerd om haar imago van keizerkoster van zich af te schudden. In het kader van decentralisatie kende zij de lokale besturen bijvoorbeeld meer vrijheid en bevoegdheden toe.

- ▶ Ondersteunende rol: de verschillende overheidsniveaus komen minder gemakkelijk met (structurele) subsidies over de brug en sporen erfgoedorganisaties aan om op zoek te gaan naar aanvullende financiering.
- ▶ De actorrol betekent dat een overheid zelf inrichtende macht is van bijvoorbeeld een museum, een erfgoedbibliotheek of een archief. Deze rol staat eveneens onder druk. De tijd dat een overheid een behoefte meteen beantwoordde met een eigen aanbod en eigen dienstverlening lijkt voorbij.
- ▶ De terugtrekkende overheid betekent niet dat een overheid geen actieve rol meer wil spelen, maar wel dat haar rol eerder netwerkend en faciliterend is. Overheden zullen burgers, ondernemingen of verenigingen stimuleren om zelf initiatief te nemen, om te investeren in erfgoed en creëren hiervoor de nodige randvoorwaarden.

Internationale spanningen en Eurosceptis

De tijd dat een of twee machtsblokken de wereldpolitiek beheersten is voorbij. In Azië en Zuid-Amerika zijn er nieuwe politieke machtsblokken ontstaan. We leven vandaag in een minder stabiele, multipolaire wereld.

Na 25 jaar is veiligheid in West-Europa opnieuw een politiek thema. De directe zorg is nu vooral het alsmaar uitdijende conflict in het Midden-Oosten en de vluchtelingen, het moslimextremisme en de continue dreiging van meer aanslagen in het Westen.

De Europese Unie slaagt er moeilijk in om eendrachtig een antwoord te formuleren op belangrijke economische, humanitaire en geopolitieke uitdagingen. Binnen heel wat lidstaten kalft het draagvlak voor het Europese project af. Het duidelijkste voorbeeld is de Brexit. Maar ook in Duitsland, Frankrijk, Nederland en in Zuid-Europa roeren Eurosceptische partijen zich.

- ▶ De Europese Unie had 2018 uitgeroepen tot Europees Jaar van het Cultureel Erfgoed. Met dit initiatief wilde zij een statement maken tegen de oorlogen en het extremisme die in de getroffen landen heel wat cultureel erfgoed bedreigen. Achterliggend wilde de Europese Unie aantonen dat, ondanks de aanslepende eurocrisis, Europa nog altijd sterk in haar schoenen staat. We zouden kunnen zeggen dat Europa erfgoed heeft 'ontdekt' als een belangrijk middel om de leden te verbinden.

Het wijkniveau wint aan belang

Vele lokale besturen zijn ervan overtuigd dat de wijk het beste niveau is om de sociale cohesie te versterken, leefbaarheid te verbeteren en de kloof tussen burger en overheid te dichten. Zij investeren daarom in buurtwerkingen, experimenteren met wijkbudgetten, ondersteunen straatcomités, geven elke wijk een eigen schepen ...

- ▶ Een nieuwe tendens, die we al in het buitenland zien: in de grotere steden richten sommige wijken een eigen buurtmuseum op. Anders dan traditionele musea hebben buurtmusea vaak geen vaste collectie en sommige buurtmusea-initiatieven hebben niet eens een gebouw, maar gebruiken hun wijk als museum. Het gaat vrijwel altijd om initiatieven van onderuit. Lokale overheden verwelkomen doorgaans dergelijke initiatieven. Waar mogelijk spelen zij een faciliterende of ondersteunende rol (zie hierboven).

Veranderende relaties tussen bestuursniveaus

De politiek in België is de voorbije jaren gedomineerd door een opeenvolging van bestuurlijke veranderingen. Denk aan de zesde staatshervorming, de hervorming van de provincies en de planlastvermindering voor de lokale besturen. De vele hervormingen roepen nieuwe politieke vraagstukken op:

- ▶ Welke rol is er nog weggelegd voor de federale overheid op het vlak van cultuur, met name voor de musea en archiefinstellingen die ze beheert?
- ▶ De Vlaamse overheid heeft de lokale besturen meer autonomie gegeven, maar beide overheidsniveaus blijven elkaar nodig hebben. Lokale besturen en de Vlaamse overheid zijn op zoek naar een nieuwe relatie, minder gebaseerd op formele overeenkomsten en verplichtingen, maar eerder op basis van vertrouwen en dialoog. In het Cultureel-erfgoeddecreet (2017) staat alvast ingeschreven dat de Vlaamse overheid de lokale besturen wil horen en wil betrekken bij de uitvoering van dat decreet.
- ▶ Lokale besturen krijgen meer opdrachten en bevoegdheden, maar hebben niet altijd de capaciteit om al deze opdrachten effectief te kunnen vervullen. Dat is het probleem van de zogenaamde bestuurskracht. Bestuurskundigen schuiven gemeentefusies als oplossing naar voren. Ook bij de lokale besturen zijn de geesten geleidelijk aan het rijpen. Anno 2018 is er al een kleinschalige fusiebeweging ingezet. Een grote fusiegolf lijkt op termijn onvermijdelijk, maar wanneer en hoe is nog de vraag.
- ▶ De hervorming van de provincies heeft het debat over de regio's geopend. Zowel binnen de kunsten, het sociaal-cultureel werk als de erfgoedsector luidt de analyse dat de regio een interessante schaal is om over de grenzen van de sectoren heen te werken. Deze filosofie vinden we terug in de Decreet over de Bovenlokale Cultuurwerking (2018). Dit decreet wil samenwerkingen stimuleren, binnen de diverse domeinen van het cultuurbeleid en met andere sectoren en dit op het bovenlokale niveau.

Inspirerende literatuur

- F. DE RYNCK, 'Werken in Netwerken Gemeenten 3.0', in: *Lokaal*, 1 september 2013, pp. 33-41.
- F. DE RYNCK, 'U leest een ajuin. Uitgeleide', in: M. DE KEPPER, *Over Bach, cement en de postbode. 50 jaar lokaal cultuurbeleid*. 2017, Pelckmans, pp. 347-351.
- *Nabij & Verbonden. Visierapport erfgoedcelwerkingen. Conclusies en aanbevelingen*, februari 2016, www.faronet.be/blogs/gregory-vercauteren/nabij-en-verbonden-visierapport-erfgoedcelwerkingen.
- VLAAMSE OVERHEID, *Visie 2050. Een langetermijnstrategie voor Vlaanderen*. 2015, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/visie-2050-een-langetermijnstrategie-voor-vlaanderen>.

AAN DE SLAG! DRIE WERKVORMEN OM HET GESPREK OVER DESTOEP AAN TE GAAN

De inspiratie uit deze bundel is bedoeld als input voor uw omgevingsanalyse en de SWOT-oefening die u aan het voorbereiden bent. Trends kunnen in de eerste plaats helpen om nieuwe kansen en bedreigingen te ontdekken. Maar er is meer, want met een trendanalyse bekijkt u uw eigen werking vanuit een andere invalshoek, en dat kan zelfs nieuwe sterktes en zwaktes opleveren. Meer dan de moeite waard dus om daarover het gesprek aan te gaan.

Dan stelt zich natuurlijk de volgende vraag: hoe kunt u met medewerkers en belanghebbenden een zinvol en toekomstgericht gesprek voeren over deze trends? Natuurlijk kunt u niet van hen verwachten dat ze deze brochure uitgebreid doornemen. Graag stellen we daarom drie formules voor, waarmee u dit gesprek vorm kunt geven. De eerste twee vertrekken vanuit de trends zelf, de derde werkvorm neemt de goede voorbeelden als uitgangspunt. Reken voor alle werkvormen op een workshop van een halve dag. Discussie, inspiratie en nieuwe inzichten voor uw SWOT gegarandeerd!

Een trendverkenning

Voor deze werkvorm kiest u maximaal vijf markante deeltrends uit het bovenstaande overzicht. U kunt dat zelf doen, of uw medewerkers laten stemmen, bijvoorbeeld via een eenvoudige digitale tool als Doodle.

- ▶ Neem voor elke trend een flipchart. Noteer bovenaan de naam van de trend. Lijst per trend op wat de kansen zijn die deze trend voor de organisatie meebrengt en welke bedreigingen er mogelijk zijn. Noteer ook welke sterktes en zwaktes uw organisatie op dit punt heeft. (Dit is uiteraard meteen een goede input voor de SWOT)
- ▶ Als de groep wat groter is, kunt u in deelgroepen werken met een doorschuifstelsel. Elke groep begint bij één flap, noteert de belangrijkste gedachten en schuift na 10-15 minuten door naar de volgende flap. Doe dit maximaal drie keer.
- ▶ Formuleer op basis van deze analyse een aantal “Hoe kunnen we”-vragen. “Hoe kunnen we leerlingen in de toekomst actief laten werken met onze collectie?”, is een voorbeeld. Of: “Hoe kunnen robots onze werking versterken?” Dit werkt het beste in duo's die nadien hun vraag aan de grotere groep voorleggen.
- ▶ In een eventuele derde stap kunt u samen brainstormen over mogelijke antwoorden op deze vragen en dus nieuwe acties bedenken. Dit kan zowel in plenum als in kleinere groepen.

Een trendanalyse met de trendcanvas

Voor deze werkvorm werkt u in kleinere groepen van minimaal vier personen. Kies dus zoveel trends (of deeltrends) als er kleinere groepen zullen zijn (eventueel kunt u de oefening meerdere keren doorlopen).

- ▶ Druk de canvas op A3-formaat af en vul de betreffende trend alvast in. Deze canvas is een bijlage bij deze inspiratiegids.
- ▶ Vraag de groepen om eerst de analyse van de trend (linkerkant van de canvas) te maken en daarna pas de vertaling naar de eigen organisatie (laat hen dus de nummers volgen).
- ▶ Voorzie voor elke analyse minstens een halfuur.

- ▶ Laat de groepen de conclusies/beleidskeuzes aan elkaar presenteren.
- ▶ Bespreek welke opties realistisch en haalbaar zijn voor het volgende beleidsplan.
- ▶ Overloop tot slot nog even de SWOT: welke elementen uit deze denkoefening kunnen we plaatsen bij de sterktes, zwaktes, kansen en bedreigingen?

Op zoek naar succesfactoren

Vraag de deelnemers om de inspiratiebrochure door te nemen en een of twee concrete voorbeelden mee te nemen. Uiteraard mogen ze ook zelf voorbeelden bij de trends bedenken en die meenemen naar de sessie.

- ▶ Druk de lotusbloemposter uit de [toolkit cultuureducatie](#) af: het beste op A0-formaat. De oefening kan ook zonder de poster gebeuren. In elk geval zijn er post-its in twee kleuren nodig.
- ▶ Laat tijdens een inleidend rondje elke deelnemer zijn/haar goede voorbeeld voorstellen. Vraag hen om toe te lichten waarom ze dit voorbeeld hebben gekozen. Schrijf de voorbeelden die u gaat analyseren op een post-it in kleur 1.
- ▶ Bekijk met de hele groep of in kleinere subgroepjes elk voorbeeld grondig: wat maakt dit voorbeeld zo goed? Wat is de onderliggende succesfactor? Probeer per voorbeeld maximaal 8 concrete succesfactoren op te sommen. Noteer deze op post-its van de tweede kleur en plak deze als bloemblaadjes rond de post-its in kleur 1.
- ▶ Nadat zo alle goede voorbeelden zijn overlopen en alle post-its op de poster of op de tafel zijn geplakt is het tijd voor een evaluatie: welke kritische succesfactoren komen er meermaals terug? Welke grote lijnen zien we?
- ▶ Vervolgens bespreekt u op welke van die succesfactoren uw organisatie kan inzetten. Deze succesfactoren kunnen dan criteria worden waaraan toekomstige activiteiten moeten beantwoorden.
- ▶ Ga vervolgens met die succesfactoren/criteria aan de slag om een nieuwe activiteit te bedenken. Dit kan in duo's of in kleinere groepjes.
- ▶ Sluit af met een presentatie van de nieuwe ideeën en stel de deelnemers de vraag: "Welke elementen van deze ideeën nemen we mee in de SWOT?"

ANALYSEREN

TOEPASSEN

1. BASISNODEN

Aan welke menselijke verlangens en noden komt deze trend tegemoet?

2. VERANDERINGEN

Waarom komt deze trend nu op?

Langetermijnoorzaken

Kortetermijnoorzaken

5. NIEUWE DOELGROEPEN

Welke nieuwe doelgroepen kan je via deze trend bereiken en wat zou er dan moeten veranderen?

3. VERWACHTINGEN

Welke verwachtingen roept deze verandering op? Hoe speelt de trend hierop in?

4. INSPIRATIE

Hoe spelen andere organisaties in op deze trend?

6. INNOVATIEPOTENTIEEL

Hoe en waar kan je deze trend toepassen in je erfgoedorganisatie?

7. CONCLUSIE

Welke beleidskeuzes moeten we maken om hierop in te spelen? Noteer op een post-it.

TREND: